

ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ

У статті розкривається педагогічне спілкування як складний багаторівневий процес у ВНЗ. За його допомогою здійснюється вплив викладача на особистість студента з метою забезпечення не лише передання інформації під час заняття, а й отримання зворотного зв'язку, що є основою ефективної взаємодії.

Гуманізація системи освіти, що характеризує сучасний етап її розвитку, висуває високі вимоги до загальної та професійної підготовки педагогічних кадрів, прояву їх творчої індивідуальності. Педагогічна діяльність є складною та багатокомпонентною. З різноманіття її компонентів Н. Кузьміна виокремлює три: змістовний, методичний і соціально-психологічний [7, 20–27]. Вони утворюють внутрішню структуру педагогічного процесу. Єдність і взаємозв'язок цих трьох компонентів дозволяють реалізувати повною мірою завдання педагогічної системи. Головним є соціально-психологічний компонент, тобто педагогічне спілкування, що забезпечує реалізацію двох інших. У спілкуванні складається важлива система виховних взаємин, сприятливої ефективності виховання й навчання. У педагогічній діяльності спілкування набуває функціонального і професійно значимого характеру. Воно є в ній як інструмент впливу: і звичайні умови, і функції спілкування одержують тут додаткове «навантаження», тому що з аспектів загальнолюдських переростають у компоненти професійно творчі.

На визначальну роль і велике значення педагогічного спілкування у навчально-виховному процесі вказували багато педагогів і психологів. Так, А. Макаренко відзначав необхідність для вчителя опанувати технікою педагогічної майстерності, тобто технікою педагогічного спілкування: «Потрібно вміти читати з обличчя людини, ... педагогічна майстерність полягає в постановці голосу». В. Сухомлинський писав: «Кожне слово, що звучить у стінах школи, повинно бути продуманим, мудрим, цілеспрямованим й – це особливо важливо – зверненим до совісті живої конкретної людини, з якою ми маємо справу..., щоб не було знецінювання слів, а навпаки – щоб ціна слова постійно зростала».

Спілкування (зокрема, педагогічне) – одна з найбільш поширених тем у сучасній психології. Цій тематиці присвячені сотні робіт у США, Німеччині, Італії, Росії та інших країнах. Її актуальність насамперед зумовлена постійним інтересом психологів і педагогів (В. Кан-Калік, Я. Коломинський, С. Кондратьєва, А. Маркова, Н. Березовин, Н. Маслова, А. Русалінов, А. Мудрик, І. Зізня та ін.) до вивчення причин виникнення конфліктів у педагогічній взаємодії та пошуку ефективних способів їх подолання [4, 15–21; 6, 5–18; 7, 20–27].

У результаті аналізу досліджень індивідуальних стилів педагогічного спілкування констатується наявність достатньо великої розмаїтості стильових особливостей організації педагогом такого спілкування. Це може бути пояснено складністю досліджуваного феномена й відсутністю однорідних підстав для визначення стилів і типів педагогічного спілкування. Разом з тим дуже часто дослідники не враховують конкретні процеси, що відбуваються у діаді «викладач – студент». Типологічні характеристики педагогічного спілкування практично у всіх існуючих концепціях визначаються не процесом педагогічного спілкування, а його змістом.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз педагогічного спілкування як взаємодії викладача та студента через розкриття стилів спілкування та умінь педагога, необхідних для налагодження ефективної взаємодії.

Оскільки до найбільш складних завдань, які постають перед педагогом, входить організація продуктивного спілкування, що припускає наявність високого рівня розвитку комунікативних умінь, то саме стиль спілкування тут відіграє надзвичайно важливу роль.

Педагогічний процес – це взаємодія між педагогом і студентами. Якість та ефективність їхніх відносин залежить від того, який характер спілкування, а це, відповідно зумовлює результат педагогічної роботи. Сьогодні педагог є не стільки джерелом інформації, скільки наставником, керівником самостійного пошуку знань студентами. Тому принцип інформування у нинішніх умовах все більше поєднується із принципом співробітництва між студентом та

викладачем. Реалізуватися він може тільки при вмілій організації навчання, грамотно вибудованих взаєминах [6, 845].

Найважливішим завданням педагога, котрий починає працювати, є пошук індивідуального стилю спілкування, що повинен бути йому властивий, має стати його особистою характеристикою. Під стилем спілкування розуміються індивідуально-типологічні особливості соціально-психологічної взаємодії педагога із студентами. Існують три основні напрямки стилів спілкування: демократичний, ліберальний, авторитарний. Щоб зробити вірний вибір, потрібно знати специфіку кожного з них. Мета роботи педагога-демократа – виховання вільної, творчої особистості, що склалася та працює на власне благо та благо інших людей. Межа між педагогом і суб'єктом навчання повинна бути обов'язково, але ґрунтуватись вона має на основі поваги до знань, досвіду, культури педагога [6, 848].

При авторитарному стилі спілкування педагог одноосібно вирішує всі питання, що стосуються життєдіяльності як колективу, так і кожного його учасника. Він не дозволяє проявляти самостійність й ініціативу. Такий стиль спілкування породжує неадекватну самооцінку студентів, прищеплює їм культ сили, формує невротичність, спричиняє неадекватний рівень домагань у спілкуванні з оточуючими людьми.

Ліберальний стиль характеризується прагненням педагога мінімально включитися в педагогічну діяльність, що має за мету зняти із себе відповідальність за її результати. Загальними особливостями ліберального та авторитарного стилів спілкування, незважаючи на їх протилежність, є відсутність довіри у відносинах між викладачем та студентами, явна відособленість, відчуженість педагога, демонстративний прояв ним свого становища.

Демократичний стиль (стиль співробітництва) проявляється тоді, коли педагог орієнтується на підвищення суб'єктної ролі студентів у взаємодії, на залучення кожного з них до вирішення спільних справ. Головна особливість цього стилю – взаємоприйняття й взаємоорієнтація [4, 28–34].

Педагогічне спілкування є особливим видом творчості, адже кожне навчальне заняття – це ланцюг мікроскопічних педагогічних ситуацій. І кожна ситуація вимагає миттєвого обмірковування, швидкого й точного вирішення проблеми. Всі люди різні і їх проблеми теж різні, тому й рішення приймаються в різних випадках різні. У цьому й полягає творчий підхід педагога до спілкування, що проявляється у: вмінні передавати інформацію, точно орієнтуючи її на співрозмовника, використовуючи при цьому всі засоби емоційного впливу – яскраву виразну мову, жести, міміку, гумор; вмінні зрозуміти ситуацію й швидко прийняти потрібне рішення; вмінні організувати взаємини зі студентами; вмінні через спілкування виховувати особистість; вмінні регулювати власні психічні стани, бути життєрадісним й оптимістичним у пошуку нових шляхів роботи [5, 115].

У комунікативному відношенні формується вміння організувати на роботу, створити позитивний емоційний настрій, налагодити зворотний зв'язок зі студентами. Важливими вміннями творчого педагога є: чітке планування роботи на заняттях, дотримання оптимального дозування часу, організація спільного проблемного пошуку рішення поставлених завдань. Викладач – це не лише предметодавець, а цікава, різнобічно розвинута особистість. Завдяки ньому створюються певні умови для розвитку творчих здібностей кожного студента. Завжди актуальними є творчі й оригінальні підходи до вибору форм, методів і прийомів навчання та виховання [5, 119].

Педагогічне спілкування – це система обмеженої соціально-психологічної взаємодії педагога й студентів. Його змістом є обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємин. Педагог є ініціатором цього процесу, організатором його і розпорядником. Спілкування в педагогічній діяльності виступає як засіб вирішення навчальних завдань, як соціально-психологічне забезпечення виховного процесу і як спосіб організації взаємин педагога та його вихованців. Загалом це забезпечує успішність навчання й виховання. Педагогічне спілкування повинне бути емоційно комфортним й особистісно розвиваючим.

Професіоналізм спілкування викладача полягає в тому, щоб перебороти у студентів природні труднощі спілкування через різні рівні підготовки, допомагати студентам набутти впевненості у спілкуванні. Для викладача важливо знати, що оптимальне спілкування – це не вміння тримати дисципліну, а обмін зі студентами духовними цінностями. Загальна мова з

ними має бути не мовою команд, а мовою довіри [2, 16]. Слово викладача повинно впливати на почуття і свідомість, стимулювати мислення й уяву, створювати потребу пошукової діяльності. У професійному педагогічному спілкуванні взаємодіють вербальні (мова) і невербальні (жести, міміка) засоби спілкування [5, 324].

У багатьох видах діяльності спілкування – це не тільки повсякденна функція взаємодії, а й функціональна категорія. Функціональним та професійно значимим є спілкування в педагогічній діяльності, де воно є інструментом впливу. При цьому звичайні умови й функції спілкування набувають додаткового навантаження. Сучасна ситуація виводить поняття «педагогічне спілкування» на якісно новий рівень. Комунікативні вміння педагога стають аж ніяк не прикладним умінням, а формуються як особливий вид діяльності, що забезпечує ефективність усього педагогічного процесу.

Успішне здійснення педагогічної діяльності припускає вміння співпрацювати з іншими людьми, створювати атмосферу розвитку особистості (А. Маркова). Сфера педагогічної праці належить до соціономічного типу (за класифікацією Е. Климова), тобто такого виду професійної діяльності, в якому провідну роль відіграє процес спілкування.

Педагогічне спілкування є колективною системою соціально-психологічного взаємозв'язку. В ньому можна виокремити наступні лінії спілкування педагога: з окремими студентами; через окремих студентів з колективом загалом; з колективом загалом; через колектив з окремими студентами. Причому ці лінії спілкування постійно взаємодіють, перетинаються, взаємопроникають.

У педагогічній діяльності колективність – це не лише комунікативне тло діяльності, а найважливіша закономірність педагогічного спілкування [1, 36–69; 3, 41–45].

Дослідження з проблеми спілкування показують, що в процесі педагогічного спілкування відбувається комунікативне «взаємозараження» педагога й студентів, що істотно впливає на їх творче самопочуття. Це «взаємозараження» виникає на основі емоційної спільності переживань педагога й студентів, зміцнює її, будучи одночасно результатом емоційної спільності. Цей ефект істотно впливає на змістовну складову педагогічного спілкування, на рівень пізнавальної діяльності. Виникає свідоме педагогічне співпереживання. Викладач є активатором співпереживання й «заражає» студентів проблемою, спільним пошуком, причому співпереживання, зумовлене цим, впливає також на педагога.

Важливо вміти сприймати й оцінювати емоційну реакцію студентської групи загалом і кожного студента зокрема як показник рівня й глибини сприйняття інформації. Ця здатність педагога певною мірою наближає його діяльність до художньої творчості, що припускає вміння бачити те, що не бачать інші.

Психологія має досвід визначення емоційних станів інших людей за інтонацією, за виразом обличчя та іншими виразними рухами. Однак щодо педагогічного спілкування ці питання науковцями ґрунтовно не розглянуті. Разом із тим уміння розпізнавати емоційні переживання, знання відповідних їм рівнів сприйняття інформації дуже корисні для педагога. Досвідчений викладач, пояснивши матеріал та поглянувши на студентів, одразу ж визначає ступінь розуміння ними викладеного. Заняття з вироблення такого вміння повинні стати складовою професійної підготовки педагога.

У педагогічному спілкуванні надзвичайно важливими є адекватне розуміння педагогом студентів і студентами педагога. Це сприяє коректуванню й інтенсифікації навчально-виховного процесу ВНЗ. В організації правильного взаєморозуміння в процесі педагогічного спілкування істотну роль відіграє емоційна ідентифікація та емпатія як здатність емоційно (а не тільки раціонально) сприймати іншу людину, проникнути в її внутрішній світ, прийняти її з усіма думками й почуттями. Вміти емоційно ідентифікувати себе зі студентом, адекватно зрозуміти його думки й переживання є надзвичайно складним завданням для педагога.

Педагогічне спілкування – це цілісна система прийомів і навичок соціально-психологічної взаємодії (педагога та суб'єкта його впливу), що містить у собі обмін інформацією, виховні впливи й організацію взаємин за допомогою комунікативних засобів. Правильно організований процес педагогічного спілкування нині покликаний забезпечити в педагогічній діяльності реальний психологічний контакт, який має виникнути між педагогом та студентами, перетворити останніх у суб'єктів спілкування, допомогти їм перебороти

різноманітні психологічні бар'єри, що виникають у процесі взаємодії, перевести їх зі звичної для них соціальної позиції «керованих» на позицію «співробітництва», а головне – перетворити студентів у суб'єктів педагогічної творчості. Тоді педагогічне спілкування утворить цілісну соціально-психологічну структуру педагогічної діяльності, де зазначене спілкування у навчанні та вихованні стане формуючим впливом на особистість студентів. Таке педагогічне спілкування як цілісна система соціально-психологічної взаємодії педагога і студентів, що містить обмін інформацією, виховні заходи й організацію взаємин за допомогою комунікативних засобів, є оптимальною, продуктивною та ефективною взаємодією у ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ершова А. Режиссура урока, общения и поведения учителя // Искусство в школе. – 1999. – № 5. – С. 63–69.
2. Зимняя И. А. Коммуникативная компетентность учителя // Филология на рубеже тысячелетий: Материалы междунар. научной конференции. – Ростов-на-Дону: Донской изд. дом, 2000. – С. 16.
3. Исаев И. Ф. О модели профессиональной педагогической культуры учителя // Проблемы и перспективы развития профессиональной деятельности учителя: Сборник научных статей. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2000. – Вып. 5. – С. 41–45.
4. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
5. Кащенко В. Л. Педагогическая коррекция: исправление недостатков характера у детей и подростков: Книга для учителя. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1994. – 345 с.
6. Крайг Г. Психология развития. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
7. Кузьмина Н. В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся // Вопросы психологии. – 1984. – № 1. – С. 20–27.